

La protecció internacional del medi ambient

Adriana Fabra Aguilar

PID_00152168

Temps mínim previst de lectura i comprensió: **3 hores**

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Noció i evolució històrica del dret internacional del medi ambient	9
1.1. Noció i objecte	9
1.1.1. Dret internacional públic	9
1.1.2. Medi ambient	9
1.2. Evolució històrica	11
2. Els actors del dret internacional del medi ambient	14
2.1. Les organitzacions internacionals	14
2.2. Els actors no estatals	16
3. Fonts del dret internacional del medi ambient	19
3.1. Fonts	19
3.1.1. El costum	19
3.1.2. Característiques dels tractats internacionals en matèria de medi ambient	19
3.2. Els principis de dret internacional del medi ambient	21
3.2.1. Principi de cooperació	21
3.2.2. Deure de no causar danys mediambientals transfronterers	22
3.2.3. Principi de qui contamina, paga	24
3.2.4. Principi de responsabilitats comunes però diferenciades	24
4. Aplicació del dret internacional del medi ambient	25
4.1. Mitjans instrumentals	25
4.2. Mecanismes de control i seguiment	26
4.3. Mitjans de solució pacífica de controvèrsies	27
4.4. Responsabilitat internacional de l'estat	29
Resum	30
Activitats	31
Glossari	32
Bibliografia	33

Introducció

Avui en dia, els problemes mediambientals plantegen grans reptes a causa tant del seu abast geogràfic com de la seva complexitat. Com va indicar el jutge Weeramantry en la seva opinió dissident del Dictamen consultiu sobre la legalitat de l'amenaça o l'ús de les armes nuclears emès per la Cort Internacional de Justícia (1996):

"Un ordre mundial en el qual cada estat sobirà depèn d'un mateix medi ambient genera una interdependència mútua que només es pot realitzar mitjançant la cooperació i el bon veïnatge."

Weeramantry (1996)

En efecte, ens trobem en un **món no compartimentat** des d'un punt de vista ecològic i cada vegada més **interdependent** políticament i econòmicament. Al seu torn, els problemes i les seves solucions plantegen importants dificultats tècniques i estan sotmesos a un constant canvi científic i tecnològic. Finalment, determinats factors com el desigual nivell de desenvolupament econòmic dels estats i les diferències socials, culturals i polítiques persistents influeixen marcadament en el tipus de resposta que la societat pugui oferir en un determinat moment.

El **dret internacional** pot oferir solucions úniques a aquesta complexitat i molt especialment a l'hora d'abordar situacions que des de l'àmbit intern dels estats no es podria tractar, com ara les següents:

- Els assumptes de caràcter essencialment transfronterer (contaminació fluvial o atmosfèrica, espècies migratòries, espais naturals compartits, etc.).
- Els problemes que afecten tots els estats de manera global. Aquests últims comprendrien, alhora:
 - La gestió de béns o espais compartits per tots els estats (pesques a alta mar, Antàrtida).
 - Els problemes ecològics d'abast mundial (canvi climàtic, pèrdua de diversitat biològica o comerç d'espècies o substàncies prohibides).

Les **normes** de dret internacional complementen, nodreixen i desenvolupen les mesures que els estats despleguen en la seva jurisdicció. Amb freqüència, el **dret intern dels estats** ha seguit el camí obert pel dret internacional, en general més innovador en matèria mediambiental que el dret dels estats. Però la influència d'ambdós ordenaments jurídics és recíproca, i hi ha importants

eines procedents, per exemple, del dret administratiu que s'han incorporat amb èxit a acords internacionals (com l'avaluació d'impacte ambiental o, més recentment, el principi de precaució).

Com a conseqüència de la creixent interdependència social, econòmica i ecològica a què fèiem referència, són cada vegada més els àmbits de regulació del dret internacional del medi ambient i més intensa la seva interrelació amb els ordenaments interns, la qual cosa ha convertit aquesta disciplina en un instrument central de la protecció del medi ambient a tots els nivells.

Objectius

En finalitzar l'estudi d'aquest mòdul didàctic, estareu en condicions del següent:

- 1.** Identificar els aspectes substantius bàsics del dret internacional del medi ambient.
- 2.** Conèixer els seus elements fonamentals (actors, fonts, principis i eines d'aplicació) per a comprendre aquestes normes internacionals, el context en el qual es desenvolupen i s'apliquen, i els seus límits.
- 3.** Tenir contacte amb referències bibliogràfiques i fonts disponibles a la Xarxa perquè sigui possible ampliar els coneixements sobre aspectes d'especial interès, tenint en compte que en aquest mòdul no s'abordaran els règims reguladors de problemes ambientals específics com, per exemple, el canvi climàtic, la protecció de la biodiversitat o la lluita contra la contaminació marítima.

1. Noció i evolució històrica del dret internacional del medi ambient

1.1. Noció i objecte

El dret internacional del medi ambient no és més que el conjunt de normes de dret internacional públic relatives al medi ambient.

Si bé presenta característiques pròpies que examinarem en aquest mòdul, per a comprendre millor l'abast d'aquest conjunt de normes hem de resoldre primerament dos interrogants:

- 1) Què és el dret internacional públic?
- 2) Què entenem per *medi ambient*?

1.1.1. Dret internacional públic

Hi ha diferents definicions d'aquesta disciplina, però a efectes dels objectius d'aquest mòdul pot resultar apropiada la definició aportada per Carrillo Salcedo:

"[...] orden regulador de las relaciones de coexistencia y de cooperación, frecuentemente institucionalizada, entre Estados de diferentes estructuras políticas, sociales y económicas y distintos grados de desarrollo, así como de relaciones sociales más complejas, no siempre interestatales, facilitadas por la existencia de organizaciones internacionales, universales y regionales."

J. A. Carrillo Salcedo (1991)

El dret internacional, per tant, és un conjunt de **normes, valors i institucions** creats principalment pels estats que **regula relacions internacionals** de diferent tipus i en les quals es veuen implicats, també, altres actors internacionals diferents dels estats.

La complexitat de les relacions socials regulades marca les possibilitats d'aquest dret que, volem posar èmfasi, ha d'afrontar les enormes disparitats de desenvolupament social, polític, econòmic, etc. existents al planeta.

1.1.2. Medi ambient

L'aproximació jurídica al concepte de medi ambient no és uniforme. Les normes internacionals no en proporcionen una definició, cosa que no ha impedit desenvolupar-ne un abundant conjunt de normes.

Lectura recomanada

J. A. Carrillo Salcedo (1991).
El derecho internacional en perspectiva histórica. Madrid: Tecnos.

Com diu Caldwell, el medi ambient és un terme que tots comprenen però que ningú no és capaç de definir.

Per a protegir el medi ambient, les normes internacionals han perseguit dos objectius fonamentals:

- la conservació dels recursos naturals,
- la prevenció de la contaminació.

Aquestes **finalitats es tradueixen en** l'adopció de **normes** que regulen aspectes com la protecció de determinades espècies o hàbitats o la lluita contra els efectes nocius d'una substància o procés.

A causa del creixent impacte de les activitats humanes sobre el medi natural i l'increment de la consciència col·lectiva sobre la necessitat de contrarestar aquests efectes, el dret internacional del medi ambient ha anat ampliant gradualment el seu àmbit material de regulació. Com a resultat, és cada vegada més gran el nombre de **béns jurídics** que resulten regulats (bioseguretat, contaminants orgànics persistents, fons marins...), i també el de les **eines** que s'estableixen per a garantir la seva protecció (principi de precaució, mecanismes de no-compliment per a la solució de diferències, nous mecanismes de participació de les ONG en l'aplicació i control dels tractats...).

Tanmateix, l'evolució més transcendental que ha afectat la regulació jurídica del medi ambient és, precisament, la que ha comportat la integració en la seva regulació **d'altres factors** que, sense ser de naturalesa mediambiental, condicionen els termes de la seva protecció. El dret internacional del medi ambient s'ha fet ressò de la necessitat d'incorporar en tota regulació mediambiental consideracions de caràcter econòmic, social, polític, cultural, tecnològic i financer, entre d'altres.

Precisament, el reconeixement de la interdependència entre aquests diversos factors va encunyar i, posteriorment, va consolidar la noció de **desenvolupament sostenible** com a paradigma mediambiental de la societat contemporània.

Com veurem més endavant, si bé les normes internacionals no deixen d'abordar nous àmbits específics de protecció ambiental (la seguretat biològica, el consentiment fonamentat previ aplicable a certs plaguicides i productes químics perillosos), els grans objectius de la política ambiental tant internacional com interna dels estats es fonamenten en la idea de la sostenibilitat.

Part del debat doctrinal s'ha centrat en si el desenvolupament sostenible és una obligació o un principi jurídic, un valor moral o simplement un objectiu polític, però possiblement és més útil comprendre el paper del desenvolupament sostenible com a **procés**, com una manera (una mica) diferent d'abordar els reptes mediambientals actuals, en què s'empren nous mecanismes i s'obren els processos de presa de decisions a tota la societat.

1.2. Evolució històrica

Una breu referència a l'evolució del dret internacional del medi ambient és fonamental per a comprendre millor la naturalesa de les seves normes, el seu objecte i els processos que porten a adoptar-lo.

El procés de desenvolupament i també de canvi d'aquesta branca del dret està determinat per dues fites fonamentals per a la protecció internacional del medi ambient i la consecució d'un desenvolupament sostenible:

- 1) La Conferència de les Nacions Unides per al Medi Humà, que va tenir lloc a Estocolm el 1972 (Conferència d'Estocolm).
- 2) La Conferència de les Nacions Unides sobre el Medi Ambient i Desenvolupament, que es va organitzar a Rio de Janeiro l'any 1992 (Cimera de la Terra).

Així, tenint en compte l'impuls rebut per cada una d'aquestes conferències internacionals, es distingirien tres grans **etapes** en l'evolució del dret internacional del medi ambient:

Primera: al final del segle XIX fins al 1972

Aquesta etapa, marcadament heterogènia, correspon a la dels primers **acords** en matèria ambiental.

Alguns dels tractats més primerencs són els relatius a la **conservació d'espècies animals** a causa del seu valor econòmic (foques per a la pelleteria, que es remunten al 1891 i 1911, ocells útils per a l'agricultura el 1902, balenes el 1931). En aquest període també s'han de destacar els treballs que van conduir a la signatura el 1958 de les quatre convencions de dret del mar, tres de les quals regulen qüestions ambientals, i a altres convenis per a la conservació de pesques.

En els anys seixanta període marcat pel naixement de l'ecologisme comencen a aparèixer els primers convenis relatius a la lluita **contra la contaminació**, especialment la marítima, i a la regulació de l'ús de l'energia nuclear.

Destaca en aquest període un dels primers convenis conservacionistes que ha estat subscrit àmpliament, el **Conveni Ramsar** del 1971, relatiu a les zones humides d'importància internacional.

Segona: 1972-1992

Aquesta segona etapa la podríem caracteritzar com la de la **mundialització** de les mesures de protecció ambiental. Amb l'organització de la Conferència d'Estocolm, es reconeix la complexitat i abast més grans dels problemes ambientals a causa no solament de l'aparició de nous reptes ambientals, sinó també de la participació en la comunitat internacional de nous estats que s'han independitzat recentment, en el marc de la reinvidicació d'un nou ordre econòmic internacional.

Aquesta etapa també és la de la **institucionalització** de la protecció ambiental, mitjançant la creació del Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient (PNUMA), un nou òrgan de les Nacions Unides per mitjà del qual s'intensificarà l'activitat normativa.

La **Declaració de principis** sorgida de la Conferència d'Estocolm és un instrument fonamental per al futur desenvolupament de la protecció jurídica del medi ambient i reflecteix molts dels elements que posteriorment es plasmaran en la noció de desenvolupament sostenible i que es capturaran en la Declaració de Rio de 1992.

Tercera: des de 1992

La tercera època en l'evolució del dret internacional del medi ambient és la de la **integració**. Sota el lema del desenvolupament sostenible, els factors ecològics, econòmics i socials han de ser considerats de forma conjunta.

En el desenvolupament d'aquesta noció de sostenibilitat és determinant l'**informe Brundtland**, de la Comissió Mundial sobre Medi Ambient i Desenvolupament, que adquireix especial transcendència en els treballs preparatoris de la Cimera de la Terra de 1992.

L'organització d'aquesta **conferència a Rio de Janeiro** suposarà una dosi extraordinària d'energia per al desenvolupament d'una nova generació de normes mediambientals internacionals, a les quals s'incorporen **altres iniciatives**, plasmades en conferències i convenis internacionals, que es reconeixen relacionades amb la sostenibilitat:

- la protecció dels drets de la dona,
- el creixement de la població,
- el desenvolupament social,
- els assentaments urbans.

Imatge de les zones humides
Font: Ramsar Information Service

Logotip del PNUMA,
Programa creat després de
la Cimera d'Estocolm

Vegeu també

Podeu consultar la Declaració de les Nacions Unides sobre el medi ambient humà (1972) al document 1 del material complementari.

Vegeu també

Podeu consultar *Nuestro mundo en común* (1987) al document 2 del material complementari.

A la Cimera de la Terra es van aprovar, a més del Conveni de canvi climàtic i del Conveni sobre la diversitat biològica, la **Declaració de principis de Rio**, que és un instrument de necessària referència en el dret internacional de medi ambient d'avui en dia, i l'**Agenda 21** (o Programa 21).

L'Agenda 21 és un programa d'acció per al desenvolupament sostenible que ha tingut un important impacte en el desenvolupament de la política i del dret ambiental, especialment en l'àmbit local i als països en vies de desenvolupament.

Vegeu també

Podeu veure la Declaració de Rio al document 3 del material complementari.

Web recomanat

Podeu consultar el contingut de l'Agenda 21 a: <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/spanish/agenda21sptoc.htm>

Hi ha una quarta etapa?

El 2002 va tenir lloc a Johannesburg la Conferència de les Nacions Unides sobre Desenvolupament Sostenible. A diferència de les dues conferències mundials precedents, la **Conferència de Johannesburg** ha tingut de moment poca transcendència per al desenvolupament ulterior de la protecció ambiental.

De la conferència es van desprendre certes dosis de pessimisme sobre els assoliments aconseguits en els últims vint anys que tanmateix no van ser contrastades amb l'adopció de nous acords. Es va continuar en bona part amb el llegat de Rio, però es va incidir especialment en l'anomenat **pilar econòmic** del desenvolupament sostenible.

La Cimera de Johannesburg no va propiciar un nou paradigma per a la consecució del desenvolupament sostenible, però va contribuir a evidenciar que l'èmfasi del moment s'ha de posar a intentar assolir els objectius ja establerts i aplicar els acords ja existents. Potser la nova etapa oberta per aquesta última cimera mundial és la de l'**aplicació** del cabal mediambiental de les dècades precedents.

"Si Rio va ser com una festa de celebració de la majoria d'edat de les qüestions mediambientals en el pla global, Johannesburg va ser més com una festa d'aniversari de la maduresa, en què l'optimisme de la joventut es va veure temperat per les realitats d'una experiència assolida amb esforç."

Hilary French. (2002, 15 d'octubre). *From Rio to Johannesburg and Beyond: Assessing the Summit* (World Summit Policy Brief #12, Worldwatch Institute).

Logotip d'Agenda 21

2. Els actors del dret internacional del medi ambient

Una transformació important del dret internacional en les últimes dècades ha estat la incorporació de nous actors a la societat internacional diferents dels estats sobirans.

Si bé l'estat és el subjecte central del dret internacional, com a creador principal de les normes internacionals i titular primordial de drets i obligacions, en l'àmbit de la regulació internacional del medi ambient, les **organitzacions internacionals**, en el marc de les seves funcions i com a artífexs de la cooperació institucionalitzada, exerceixen també un paper rellevant.

Així mateix, gradualment s'han obert espais de participació a altres ens i a persones físiques en l'esfera internacional, en alguns casos amb importants conseqüències jurídiques.

A continuació, examinarem els aspectes principals de la participació de les organitzacions internacionals i dels **actors no estatals** en el procés de creació i en l'aplicació del dret internacional del medi ambient.

2.1. Les organitzacions internacionals

Pràcticament la totalitat de l'**activitat normativa dels estats** en matèria ambiental es desenvolupa avui en dia en el marc d'organitzacions internacionals, tant si aquestes són de caràcter universal com regional.

Les organitzacions internacionals són també freqüentment les responsables de **garantir el compliment** de les obligacions ambientals internacionals per mitjà de mecanismes administratius i de resolució de controvèrsies.

En no existir una "organització internacional del medi ambient" (encara que en diferents moments històrics aquesta possibilitat ha estat considerada), el principal marc de cooperació institucionalitzada en matèria mediambiental el proporciona l'Organització de les Nacions Unides (ONU).

Atesa la complexitat que presenta la protecció jurídica del medi ambient i la seva **multidimensionalitat**, lligada a la noció de desenvolupament sostenible, és imprescindible garantir una coordinació adequada de, precisament, totes aquestes "dimensions múltiples". L'ONU es troba, òbviament, en una posició insubstituïble sobre això.

Són molts els òrgans i organismes de les Nacions Unides i les organitzacions internacionals que hi estan vinculats i que directament o indirectament tenen funcions relacionades amb la protecció del medi ambient.

En l'àmbit de l'ONU, els òrgans principals amb competències en la matèria són l'**Assemblea General** i el **Consell Econòmic i Social** de les Nacions Unides (ECOSOC), dels quals depenen òrgans subsidiaris creats per a tractar aquest tipus de qüestions. Entre aquests últims, són especialment significatius:

Assemblea General de l'ONU, en la qual estan representats la pràctica totalitat d'estats de la terra.

- El **Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient**, creat després de la Conferència d'Estocolm de 1972 i amb seu a Nairobi, Kenya. Formalment, és un programa de les Nacions Unides, la qual cosa comporta un nivell d'autonomia orgànica i de finançament inferior al d'altres òrgans. El PNUMA ha exercit una funció especialment rellevant en el desenvolupament del dret internacional del medi ambient, com a impulsor de **nous convenis** (destaquen els acords relatius als mars regionals a tot el món) i presta important **suport tècnic**.
- La **Comissió de Desenvolupament Sostenible (CDS)**, creada per l'AGNU després de la Cimera de Rio. Aquesta comissió funcional de l'ECOSOC té com a objectius principals:
 - Supervisar i assistir en el **compliment** de l'Agenda 21, de la Declaració de Rio i del Pla d'aplicació aprovat a Johannesburg.
 - Facilitar el diàleg i la cooperació a favor del desenvolupament sostenible entre els governs, la comunitat internacional i els actors no governamentals.

Lectura recomanada

Per a aprofundir en l'anàlisi del concepte de multidimensionalitat llegiu:

J. Juste Ruiz (1999). *Derecho Internacional del medio ambiente*. Madrid: McGraw-Hill.

Web recomanat

Podeu consultar la pàgina web del PNUMA:
www.unep.org
www.pnuma.org

Web recomanat

Per a més informació sobre la CDS, vegeu: www.un.org/esa/sustdev/csd/policy.htm

El sistema de les Nacions Unides coordina també les activitats dels anomenats **organismes especialitzats**, que són organitzacions internacionals amb personalitat jurídica pròpia però vinculades a l'ONU. Algunes de les més rellevants en matèria mediambiental són:

- L'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO).
- L'Organització Marítima Internacional (IMO).
- L'Organització per a l'Agricultura i l'Alimentació (FAO).

Activitat

Feu l'activitat complementària 1 després de llegir la llista dels organismes més rellevants en matèria ambiental al document 4. Això us permetrà familiaritzar-vos amb les característiques bàsiques dels organismes internacionals i conèixer les implicacions de les seves activitats per a la protecció del medi ambient.

Finalment, es pot fer referència a organitzacions de caràcter regional amb competència en el camp mediambiental, entre les quals destaquen la Comunitat Europea i el Consell d'Europa.

2.2. Els actors no estatals

Però hi ha altres actors que també exerceixen un paper important en el desenvolupament i l'aplicació de les normes internacionals en l'àmbit mediambiental que no són de caràcter estatal.

Ens referim a individus i col·lectius representants de diferents sectors de la societat civil que, perquè són ells mateixos destinataris de les normes internacionals o perquè tenen interessos legítims en qüestions relacionades amb la sostenibilitat, necessiten poder gaudir d'un cert reconeixement internacional i, si més no, fer-se escoltar en les esferes intergovernamentals.

La Conferència d'Estocolm de 1972 va obrir per primera vegada molts espais, abans reservats als estats, a representants de la societat civil.

Tanmateix, la Cimera de Rio de 1992 va suposar una transformació encara més gran en incrementar exponencialment el nombre d'organitzacions no governamentals (ONG) acreditades a assistir a les negociacions internacionals. A més, i possiblement com no podia ser d'una altra manera atès el caràcter integrador del desenvolupament sostenible objectiu central de la conferència, es va reconèixer mitjançant la Declaració de Rio i també de l'Agenda 21 l'important paper que determinats col·lectius (els "**grups principals**") exerceixen en el desenvolupament sostenible.

Vegeu també

Podeu accedir a una llista dels organismes més rellevants en matèria ambiental i a un organigrama de l'ONU al document 4 del material complementari.

Vegeu també

Per a aprofundir en la competència d'aquestes organitzacions, llegiu el mòdul "La protecció del medi ambient a la Unió Europea" i consulteu el mòdul "La política ambiental de la CE" disponible com a document 6 del material complementari.

Grups principals

D'acord amb l'Agenda 21 aprovada a la Cimera de Rio de 1992, aquests són: dones, joventut i infantesa, pobles indígenes, ONG, ens locals, treballadors, empresa i indústria, comunitat científica i tecnològica, i agricultors.

La forma més habitual de participació d'aquests diferents col·lectius és per mitjà d'ONG, si bé a vegades les empreses, centres d'investigació i els ens locals participen directament sense associar-se amb altres grups.

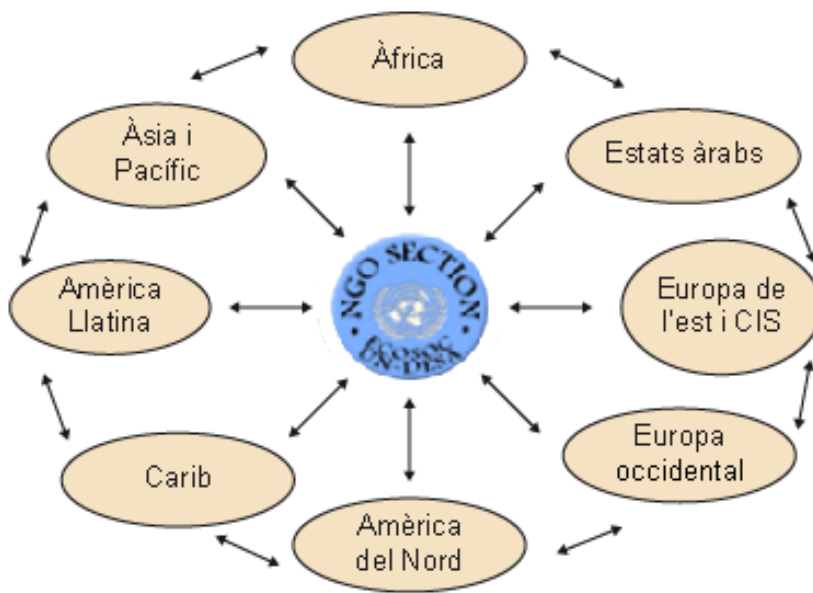
Aquesta participació es desenvolupa per mitjà de mecanismes **formals** quan:

- Se'ls atorga un estatus **consultiu**, que els permet assistir a la majoria de les reunions, sense dret a vot i amb dret a fer presentacions orals i escrites segons els fòrums.
- Formen **part de delegacions** oficials dels estats. En alguns casos, per ara excepcionals, poden participar en òrgans de gestió o de solució de controvèrsies al mateix nivell que els estats (com en el cas Conveni OSPAR sobre contaminació marítima i el Conveni d'Aarhus sobre participació pública, accés a la informació i accés a la justícia en matèria de medi ambient).

Però dins i fora del marc de les reunions internacionals, les ONG i altres col·lectius també exerceixen una influència rellevant per mitjà de canals **informals** com:

- La **pressió als governs**, mitjançant grups de pressió i campanyes de mobilització i sensibilització.
- Les tasques d'**assessorament tècnic**, com l'elaboració d'informes o el suport a delegacions governamentals amb pocs recursos.
- La **divulgació d'informació** i les tasques de seguiment i control, que es desenvolupen mitjançant la denúncia de les situacions d'incompliment, etc., i també, en casos excepcionals, en el marc dels acords internacionals.

Esquema

Logo de United Nations NGO Informal Regional Networks (UN-NGO-IRENE)

3. Fonts del dret internacional del medi ambient

3.1. Fonts

Les normes de dret internacional del medi ambient es creen de la mateixa manera que les altres normes de dret internacional.

3.1.1. El costum

El costum, malgrat les dificultats que comporta provar-ne l'existència, continua tenint un paper significatiu en el desenvolupament de les normes mediambientals.

Per exemple, el deure de no causar danys transfronterers, que constitueix un dels principis fonamentals del dret internacional del medi ambient, té el seu origen a la pràctica dels estats. Un dels primers casos que el va formular clarament en termes mediambientals va ser el relatiu a la Farga de Trail (EUA c. Canadà, sentència arbitral del 1949). La pràctica posterior el va encunyar com a obligació general dels estats i va permetre que es plasmés en instruments com la Declaració d'Estocolm de 1972 o la Declaració de Rio de 1992.

El caràcter consuetudinari d'aquesta obligació el va reconèixer el Tribunal Internacional de Justícia en el seu Dictamen consultiu sobre la legalitat de l'amenaça o ús de les armes nuclears (1996):

"29. La Cort reconeix que el medi ambient es troba sota amenaça diària i que l'ús de les armes nuclears pot constituir una catàstrofe per al medi ambient. La Cort també reconeix que el medi ambient no és una abstracció sinó que representa l'espai en el qual vivim, la qualitat de vida i la pròpia salut dels éssers humans, inclosa la generació encara no nascuda. L'existència d'una obligació dels estats de garantir que les activitats dins de la seva jurisdicció i control respecten el medi ambient d'altres estats o d'àrees més enllà del seu control nacional és ara part del corpus de dret internacional sobre el medi ambient." (trad. A. F.)

3.1.2. Característiques dels tractats internacionals en matèria de medi ambient

Els convenis internacionals en matèria ambiental se subjecten, quant al procés de la seva conclusió i a la seva aplicació, a les regles establertes al Conveni de Viena sobre dret dels tractats de 1969, per als tractats entre estats, i al Conveni de 1986, quan els acords impliquin organitzacions internacionals. Si bé els acords internacionals presenten característiques comunes a la resta de tractats, l'evolució del dret internacional del medi ambient ha conduït a l'adopció d'acords que avui en dia presenten algunes particularitats:

Lectures complementàries

Per a una anàlisi de les fonts de dret internacional del medi ambient, podeu consultar l'obra de J. Juste (1999) i el llibre següent:

P. Sands (2003). *Principles of International Environmental Law*. Cambridge: Cambridge University Press.

- **Multilateralitat.** Els tractats tendeixen a reunir el màxim nombre possible d'estats disposats a assumir els compromisos convencionals. Es prohibeix generalment la presentació de reserves a aquests tractats.
- **Flexibilitat.** Especialment a partir dels anys vuitanta va començar a proliferar el model de l'acord marc en combinació amb protocols. L'acord marc estableix els objectius generals i les eines bàsiques per al seu desenvolupament i els protocols regulen aspectes específics del conveni i generalment estableixen obligacions més concretes per a les parts. També és habitual l'adopció de tractats amb múltiples annexos, que són d'esmena o modificació més fàcil que el text del tractat. Ambdues fórmules afegeixen flexibilitat als mecanismes normatius, la qual cosa permet, especialment en el primer cas de l'acord marc, obtenir el suport d'un nombre més gran d'estats a un nou tractat, mentre que en el cas de recórrer als annexos (en els quals normalment s'estableixen llistes de substàncies o activitats amb obligacions diferenciades) s'afavoreix principalment l'adaptació dels convenis als canvis tècnics i científics (i també econòmics i socials) que es vagin produint durant la vida del tractat.
- **Efectivitat.** Cada vegada amb més freqüència s'introdueixen disposicions als tractats ambientals que estableixen, d'una banda, obligacions diferenciades per a estats amb diferents tipus de responsabilitats a l'hora de solucionar un determinat problema ambiental i, de l'altra, fomenten que els estats amb un paper més significatiu en la seva solució ratifiquin el tractat perquè aquest entri en vigor. També són significatius els mecanismes de compliment que s'han desenvolupat en alguns règims i que pretenen sobretot assistir les parts en els seus esforços per assolir els objectius del tractat, abans que situacions d'incompliment poguessin generar diferències significatives entre les parts.

Activitat

Us proposem la realització de l'activitat complementària 2 (vegeu el document 8 del material complementari) per a familiaritzar-vos amb les característiques bàsiques dels tractats internacionals en matèria ambiental.

Estructura tipus d'un tractat ambiental

- Preàmbul
- Disposicions materials
 - Objectius
 - Definicions
 - Principis
 - Obligacions
 - Individuals
 - Col·lectives
 - Marc institucional
 - Disposicions relatives al compliment

Vegeu també

De manera indicativa, podeu consultar la taula dels principals acords al document 7 del material complementari. Els tractats estan classificats segons els diferents àmbits de regulació: atmosfera, oceans, aigua dolça, conservació d'espècies i hàbitats, residus i substàncies perilloses, activitats perilloses i mecanismes d'aplicació de les normes mediambientals, com l'accés a la informació, instruments com l'avaluació d'impacte ambiental o la responsabilitat de l'estat i d'actors particulars per danys al medi ambient.

- Disposicions formals sobre el tractat (esmena, entrada en vigor, reserves, etc.)
- c) Annexos

3.2. Els principis de dret internacional del medi ambient

A continuació es presenten de manera succinta les principals obligacions internacionals del dret internacional del medi ambient, que es completaran amb una taula descriptiva dels acords internacionals principals en matèria ambiental. Destaquem les que, al nostre entendre, han estat objecte d'un seguiment més gran per part dels subjectes de dret internacional.

Quant a les normes generals, a causa de la formulació més genèrica d'aquestes, es consideren freqüentment com a **principis** del dret internacional del medi ambient.

Amb aquest nom, generalment, es designen les normes de Dret internacional referents al medi ambient de caire més general, si bé la doctrina no coincideix plenament en la identificació de la seva totalitat, ni de vegades en la seva denominació i força jurídica.

Els principis més significatius del dret internacional del medi ambient són:

- el principi de cooperació;
- el deure de no causar danys transfronterers;
- el principi de prevenció;
- el principi de precaució;
- el principi de qui contamina paga i
- el principi de responsabilitats comunes però diferenciades.

3.2.1. Principi de cooperació

El principi de cooperació, formulat també com el principi de bon veïnatge, és una norma fonamental en el dret internacional contemporani, que també ha trobat la seva manifestació en matèria mediambiental. És una obligació que es troba plasmada en la majoria de tractats internacionals en la matèria i el compliment de la qual ha estat sovint objecte de disputes internacionals relatives a recursos transfronterers. El Tribunal Internacional de Justícia (TIJ) va considerar aquesta obligació en el cas que va enfrontar Hongria i Eslovàquia sobre el projecte Gabčíkovo-Nagymaros (sentència de 25 de setembre de 1997), que causava un impacte sobre un tram del riu Danubi compartit per tots dos estats. En un altre cas davant del TIJ, encara pendent de resolució, la falta de compliment amb el deure de cooperació i bon veïnatge va motivar l'Argentina a interposar una demanda contra l'Uruguai a causa de l'operació d'unes papereres al riu Uruguai, que separa tots dos estats (demanda de 4 de maig de 2006).

En un altre cas recent, que va enfrontar Irlanda contra el Regne Unit a causa de la instal·lació d'una planta de MOX en territori britànic que podia tenir impactes mediambientals a Irlanda, el Tribunal Internacional del dret del mar va reconèixer que el deure de cooperar és "un principi fonamental en la prevenció de la contaminació del medi marí".

El deure de cooperar té implicacions més concretes en l'àmbit mediambiental, que s'ha reconegut com a obligacions jurídiques en diverses decisions judicials i arbitrals internacionals:

- El deure d'intercanviar informació, reconegut per exemple en l'ordre del TJDM esmentada anteriorment;
- El deure d'establir consultes prèvies en el cas de risc de danys transfronterers, que es va reconèixer en el laude arbitral relatiu a la disputa de 1956 entre França i Espanya sobre el llac Lanós (lac Lanoux), en la qual Espanya considerava que les actuacions franceses sobre el riu transfronterer Carol tenien impactes perjudicials;
- El deure de notificació de situacions d'emergència, reconegut de manera significativa en el cas de l'estret de Corfú, resolt davant del TIJ el 1948, que, sense tenir implicacions mediambientals, ha tingut important transcendència en el desenvolupament del dret internacional del medi ambient.

3.2.2. Deure de no causar danys mediambientals transfronterers

Aquesta obligació està considerada de manera generalitzada com una norma de dret consuetudinari i està lligada estretament al principi de sobirania sobre els recursos naturals, el qual limita.

En matèria mediambiental, la formulació d'aquesta obligació es remunta a l'Arbitratge de la farga de Trail de 1949, esmentat anteriorment, en el qual el Tribunal, amb relació a la possible contaminació atmosfèrica de Canadà cap als EUA, va enunciar:

"[...] els principis del dret internacional [...] cap estat no té el dret d'usar o permetre l'ús del seu territori en una manera que causi danys per fums al territori d'un altre o a les seves propietats o persones [...]."

Aquesta formulació va trobar posteriorment eco en el principi 21 de la Declaració d'Estocolm, que al seu torn posteriorment va ser recollida, gairebé literalment, en el principi 2 de la Declaració de Rio:

"[...] els estats tenen el dret sobirà d'explotar els seus propis recursos en aplicació de la seva pròpia política ambiental i l'obligació d'assegurar que les activitats que es duguin a terme dins de la seva jurisdicció o sota el seu control no perjudiquin el medi d'altres estats o de zones situades fora de tota jurisdicció nacional."

Lectura recomanada

Ordre de mesures provisionals, 3 de desembre de 2001 (par. 83), del Tribunal Internacional del dret del mar.

Citació

"La France peut user de ses droits, elle ne peut ignorer les intérêts espagnols. L'Espagne peut exiger le respect de ses droits et la prise en considération de ses intérêts." Affaire du Lac Lanoux (16 de novembre de 1957). UN Reports of International Arbitral Awards (pàg. 316).

Principi de prevenció

Aquest principi persegueix evitar la realització de danys ambientals i no està dirigit únicament a evitar danys a altres estats, sinó que també és aplicable a situacions que puguin produir-se dins del territori d'un mateix estat. És un principi de naturalesa estrictament mediambiental que es troba recollit en la majoria de tractats internacionals en matèria mediambiental. Per exemple, en l'àmbit de la contaminació marítima per hidrocarburs, si bé hi ha acords dirigits a regular les conseqüències de la contaminació marítima com el Conveni internacional sobre responsabilitat civil per danys per contaminació per hidrocarburs del 1992, el principi de prevenció determina el contingut, entre d'altres, del Conveni internacional relatiu a la contaminació pels vaixells (MARPOL 73/78), establint requisits que els vaixells han de complir per evitar la contaminació, sigui aquesta intencional o accidental. Per a això, per exemple, s'estableix l'obligació d'efectuar controls de les característiques tècniques dels vaixells.

Principi de precaució

Aquest principi, que té el seu origen en el dret intern d'alguns estats, es va començar a plasmar especialment a partir dels anys vuitanta en alguns acords internacionals amb diferents formulacions.

No hi ha una definició única d'aquest concepte ni del seu abast, però la formulació proporcionada pel principi 15 de la Declaració de Rio és útil:

"Amb la finalitat de protegir el medi ambient, els estats hauran d'aplicar àmpliament el criteri de precaució d'acord amb les seves capacitats. Quan hi hagi perill de dany greu o irreversible, la manca de certesa científica absoluta no s'utilitzarà com a raó per a postergar l'adopció de mesures eficaces en funció dels costos per a impedir la degradació del medi ambient."

Un cas significatiu d'aplicació del principi de precaució el proporciona el Conveni de canvi climàtic, que va cridar a l'estabilització dels gasos d'efecte d'hivernacle, encara que no hi havia ple consens científic sobre quines eren les causes que originaven aquest efecte. En acords relatius a la conservació i maneig de certes pesques, també es reconeix aquest principi, que és d'utilitat atesa la gran incertesa existent sobre el funcionament de certes espècies i dels seus ecosistemes.

La Comissió Europea, en una Comunicació sobre el principi de precaució, que és d'utilitat per a aclarir-ne el significat, exposa:

"Aquest principi ha experimentat una consolidació progressiva en el dret internacional del medi ambient que l'ha convertit en un vertader principi de dret internacional d'abast general."

Formulacions

Una de les primeres formulacions expresses d'aquest principi es va recollir en el Conveni de Viena per a la protecció de la capa d'ozó de 1985.

3.2.3. Principi de qui contamina, paga

El **principi de qui contamina paga** significa que els costos generats per la contaminació del medi han de ser assumits pel responsable de l'esmentada contaminació. Aquest principi és present de manera generalitzada en els ordenaments jurídics interns de molts estats i en l'àmbit de la Comunitat Europea, però també s'ha aplicat en les relacions internacionals, especialment en els acords que determinen règims de responsabilitat per danys al medi ambient (contaminació marina, radioactivitat, etc.).

3.2.4. Principi de responsabilitats comunes però diferenciades

Amb una filosofia no llunyana del principi anterior, el **principi de responsabilitats comunes però diferenciades** introdueix una noció de repartiment a l'exercici de responsabilitats, a escala planetària. Igual que en l'àmbit intern en què l'administració de l'estat, defensant un interès comú, vetlla per la protecció del medi ambient però atribueix als responsables directes dels danys els costos que aquests generin, la comunitat internacional haurà d'assumir, en el seu conjunt, responsabilitats ambientals, però seran els causants de certs danys els que hauran d'assumir els costos.

Lectura complementària

Per a aprofundir sobre els principis de dret internacional del medi ambient, podeu consultar:

T. Lázaro Calvo (2005). *Derecho internacional del medio ambiente*. Barcelona: Atelier.

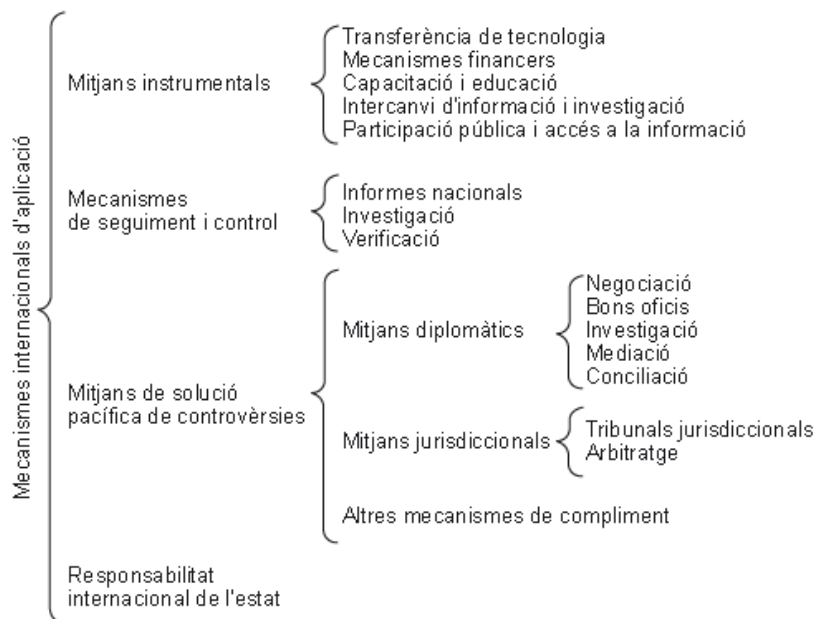
Principi de responsabilitats comunes però diferenciades

Com a paradigma de l'aplicació d'aquest principi, es troba el Conveni de canvi climàtic de 1992.

4. Aplicació del dret internacional del medi ambient

El dret internacional preveu diferents mecanismes que faciliten el compliment de les seves obligacions. D'una banda, i això és especialment significatiu en les normes de caràcter mediambiental, estableix una sèrie d'eines dirigides a facilitar l'aplicació pràctica de les normes, abordant per exemple les necessitats tècniques o financeres que això pugui suposar per als estats. D'una altra, preveu mecanismes de seguiment i control, que "incentiven" els estats a complir amb els seus compromisos en exposar públicament el grau de compliment realitzat. Finalment, els mecanismes tradicionals de solució de controvèrsies entren en joc quan un estat es troba davant d'una possible violació del dret internacional. El règim de responsabilitat internacional de l'estat dóna resposta a les situacions d'incompliment.

Mecanismes internacionals d'aplicació

4.1. Mitjans instrumentals

Perquè la majoria d'acords internacionals en matèria mediambiental siguin efectius, és imprescindible que els estats adoptin mesures que incideixin directament sobre la realitat física objectiu de regulació. Per a això, és necessari poder disposar de la informació tècnica i científica que permeti adoptar les decisions més adequades, i també dels recursos econòmics per a donar degut compliment a les obligacions internacionals. Les necessitats específiques dels països en vies en desenvolupament es destaquen sovint en aquest tipus d'acords.

Mitjans instrumentals per al compliment:

- intercanvi d'informació científica i/o tècnica;
- desenvolupament conjunt per les parts en el conveni de programes d'investigació;
- establiment de programes de capacitació, especialment per a països menys desenvolupats;
- transferència de tecnologia a països en vies de desenvolupament;
- establiment de mecanismes financers, com fons o quotes, dirigits a facilitar la posada en pràctica de certes mesures en aplicació del conveni.

Generalment, la necessitat de posar en marxa aquestes eines s'estableix en el text del tractat, però el seu desenvolupament i concreció el solen acordar les parts contractants per mitjà dels seus mecanismes de presa de decisions (per exemple en reunions anuals).

4.2. Mecanismes de control i seguiment

Entrant a considerar els **mecanismes de tipus processal i administratiu**, les normes de dret internacional preveuen cada vegada de manera més generalitzada l'establiment de mecanismes internacionals de control.

La tècnica emprada més sovint és l'elaboració d'**informes nacionals** relatius al compliment, que els estats han de presentar a la secretaria del conveni o un altre òrgan responsable. Aquests informes periòdics seran examinats per les parts contractants i generalment es faran públics.

Altres tècniques **menys freqüents** en les normes mediambientals, però presents en altres àmbits de regulació internacional com el control d'armament, són:

- la investigació (entre les comissions d'investigació destaquen els panels d'inspecció dels bancs multilaterals de desenvolupament),
- la inspecció o verificació, que consisteix en la presència física d'observadors neutrals o d'altres parts contractants.

Les normes relatives a la transparència informativa i a la participació d'observadors, com per exemple les ONG, en les reunions internacionals contribueixen a millorar el control del compliment de les obligacions d'un determinat acord.

Exemples de verificació

La presència d'observadors s'ha donat en el marc del Tractat Antàrtic, en el de la Comissió Balenera Internacional i en l'Acord relatiu a la conservació i ordenació de les poblacions de peixos transzonals i les poblacions de peixos altament migratoris.

4.3. Mitjans de solució pacífica de controvèrsies

El dret internacional del medi ambient disposa dels mitjans diplomàtics i jurisdiccionals comuns a altres normes de dret internacional.

Amb relació als **mecanismes jurisdiccionals**, no hi ha un tribunal internacional del medi ambient, si bé el Tribunal Internacional de Justícia (TIJ) va establir el 1993 una sala per a assumptes mediambientals i s'ha pronunciat sobre qüestions relatives a la matèria tant en la seva funció contenciosa com consultiva.

A banda de casos de naturalesa no estrictament ambiental, com el cas del canal de Corfú (Regne Unit c. Albània) del 1949 o el cas de les proves nuclears (Austràlia c. França) de 1973, el TIJ ha hagut d'abordar recentment la problemàtica ambiental de manera més directa.

Casos significatius presentats davant del TIJ

- Gabcikovo-Nagymaros (Hongria c. Eslovàquia, 1997), relatiu a la construcció i operació de preses al riu Danubi.
- Papereres al riu Uruguai (Argentina c. Uruguai, demanda presentada el maig del 2006), relatiu a la construcció de fàbriques de pasta de paper a la vora del riu Uruguai, als seus impactes mediambientals i al compliment d'un tractat bilateral entre tots dos estats riberecs.
- Fumigacions aèries d'herbicides (Equador c. Colòmbia, demanda presentada l'abril del 2008), relatiu als impactes de les fumigacions de plantacions de coca a la zona fronterera entre Equador i Colòmbia.

El Tribunal Internacional del dret del mar establert per la Convenció sobre el dret del mar del 1982 i el mecanisme de solució de diferències de l'Organització Mundial del Comerç han abordat més d'una vegada qüestions relatives a l'aplicació de normes internacionals de protecció ambiental.

Casos significatius presentats davant del TIDM

- Casos de la tonyina del sud (Nova Zelanda c. Japó i Austràlia c. Japó), mesures provisionals, 1999.
- Cas relatiu a la conservació i explotació sostenible d'estocs de Peix espasa a l'oceà Pacífic sud-oriental (Xile c. la Comunitat Europea), cas pendent de resolució.
- Cas de la planta de MOX (Irlanda c. Regne Unit), mesures provisionals, 2001.

Casos significatius resoltos per l'OMC o pel Panel del GATT

- Mesures relatives a l'amiant i a productes que continguin amiant. Cas OMC núm. 135, 2001 (Canadà c. CE).
- Cas gambeta-tortugues, cas OMC, núm. 58 i 61, 1998 (Índia, Malàisia, Pakistan i Tailàndia c. EUA).
- Cas tonyina-dofins II, decisió de 1994 no adoptada formalment (CE c. EUA).
- Cas tonyina-dofins, decisió de 1991 no adoptada formalment (Mèxic c. EUA).

El recurs a l'**arbitratge** és l'altra fórmula d'adjudicació a què amb més freqüència recorren les parts i la que, de fet, ha contribuït més significativament al desenvolupament inicial de les normes internacionals de dret ambiental.

La Cort Permanent d'Arbitratge, que presta funcions de suport tècnic i registral a les parts en moltes de les controvèrsies, disposa d'un reglament facultatiu per a l'arbitratge de les controvèrsies relatives als recursos naturals i/o medi ambient, el qual preveu, entre altres mesures, la creació d'una llista d'àrbitres especialistes en medi ambient.

Casos significatius d'arbitratge

- Foques pelletteres del Pacífic, 1893 (conservació d'aquestes espècies al mar de Bering).
- Fosa de Trail, 1935/41 (contaminació per fums entre el Canadà i els Estats Units).
- Llac Lanós, 1957 (Espanya/França, diversió del riu Carol).
- Austràlia i Nova Zelanda/Japó, 1998 (pesca de la tonyina).
- Irlanda/Regne Unit, 2001 (planta de Mox de Sellafeld).

Finalment, podem observar que a mig camí entre la conciliació i l'adjudicació, els **mecanismes de no-compliment** s'han incorporat en els últims quinze anys a alguns dels convenis internacionals de més transcendència i de més complexitat tècnica, com per exemple el Conveni de Viena per a la protecció de la capa d'ozó del 1985 o la Convenció marc sobre canvi climàtic del 1992.

L'objectiu principal d'aquests mecanismes és afavorir l'aplicació efectiva de les disposicions del tractat, i per a això combinen mesures com la investigació, fins i tot *in situ*, i la prestació d'assistència tècnica a les parts, amb la imposició de sancions a les parts en cas de problemes d'incompliment. S'hi afegeix l'esmena de les conseqüències de les situacions d'incompliment.

Els mecanismes d'aquestes característiques són bastant heterogenis, però tots tenen en comú un esperit **constructiu** (pretenen solucionar els problemes) i de **col·lectivitat** (ja que suposen una ruptura amb el bilateralisme en la solució de controvèrsies).

4.4. Responsabilitat internacional de l'estat

Davant d'una situació **d'inaplicació** d'una norma de dret internacional, un subjecte que estava obligat a complir-la esdevé responsable internacionalment. Com estableix la Comissió de Dret Internacional (CDI), la responsabilitat és la conseqüència de la comissió d'un fet il·lícit.

Al marge dels treballs de la CDI en matèria de responsabilitat, no hi ha una regulació específica de la responsabilitat internacional per danys al medi ambient.

Tanmateix, sí que trobem un bon nombre de tractats internacionals que aborden la responsabilitat internacional dels estats davant de diferents supòsits de dany ambiental. Aquests acords generalment regulen situacions que són especialment preocupants atesa la intensitat o freqüència amb què es produeix una activitat amb potencials efectes nocius (convenis sobre transport marítim d'hidrocarburs o de substàncies perilloses) o la gravetat del seu impacte ambiental (convenis relatius a l'ús de l'energia nuclear).

Amb freqüència, els tractats internacionals combinen mecanismes de prevenció amb requisits relatius a l'establiment de fons o assegurances de responsabilitat civil i l'exigència de certa responsabilitat a operadors particulars (diferents dels estats).

Si bé la determinació de **què constitueix un dany ambiental** és objecte d'extensa anàlisi per part de la doctrina, puntualitzarem que, perquè sigui causa de responsabilitat, les normes de dret internacional del medi ambient, en general, suggereixen que aquest dany sempre ha de ser "**greu**" o, com indica el Conveni de Lugano sobre responsabilitat per danys al medi ambient de 1993, "per sobre de nivells tolerables".

La majoria d'acords internacionals tendeixen a establir un règim de responsabilitat causal (*strict liability*), no lligada a la culpa o negligència del causant del dany.

Reflexió

Com ens adverteixen alguns autors, el perill d'aquest tipus d'instruments pot recaure en el fet que les parts percebin que les obligacions dels acords multilaterals dels quals formen part puguin ser, al cap i a la fi, negociables.

Resum

Les normes de dret internacional proporcionen un àmbit de protecció al medi ambient que complementa, nodreix i desenvolupa les mesures que els estats despleguen en la seva jurisdicció.

És un àmbit de regulació que ha experimentat un ràpid creixement i que presenta una considerable complexitat, tant pel nombre d'actors estatals i no estatals implicats en el seu desenvolupament i aplicació, com pel mateix objecte de regulació, subjecte als canvis científics i tecnològics i marcat per la interdependència dels aspectes mediambientals amb altres factors, principalment econòmics i socials.

L'estudi del dret internacional del medi ambient requereix examinar no només el dret positiu principalment tractats internacionals, destinat a protegir o gestionar adequadament diferents elements del nostre entorn, sinó també altres factors que determinen les característiques d'aquestes normes de dret internacional i la manera en la qual es realitza la seva aplicació. Entre aquests factors es poden destacar:

- les motivacions polítiques, econòmiques, filosòfiques, etc. que condueixen a una determinada regulació de certs aspectes;
- els subjectes que intervenen en els processos de creació de normes i les particularitats dels diferents processos;
- el conjunt d'obligacions no vinculants jurídicament (*soft law*) i els principis que guien el desenvolupament i l'aplicació de les normes.

Ara com ara, si volem aproximar-nos correctament al dret internacional del medi ambient, és imprescindible sostenir un **enfocament transversal, integrador de diferents consideracions ecològiques, tècniques, econòmiques i sociopolítiques**.

És per això que aquesta disciplina està lligada necessàriament a consideracions relatives a la **sostenibilitat**, tant pel seu àmbit material de regulació com pels mecanismes de desenvolupament i aplicació de què disposa, reflectits més recentment en els debats relatius a la governança per al desenvolupament sostenible.

Activitats

Efectueu una anàlisi comparativa de la Declaració d'Estocolm i la Declaració de Rio. Per a això:

1. Llegiu detingudament la Declaració de principis adoptada en la Conferència de les Nacions Unides per al Medi Humà de 1972 i la Declaració de principis adoptada en la Conferència de les Nacions Unides sobre Medi Ambient i Desenvolupament de 1992.
2. Identifiqueu la idea o objectiu essencial present en cada un dels principis d'ambdues declaracions.
3. Elaboreu una taula de dues columnes en la qual s'enumerin els principis d'una i altra declaració, respectivament. Podeu situar en la mateixa fila de cada columna els principis que abordin un mateix objectiu, observant les seves similituds i diferències, i en files diferents els principis d'Estocolm que no són recollits per la Declaració de Rio, i els nous principis introduïts el 1992. Això permetrà observar l'evolució dels diferents principis, i també comprendre la transformació de les prioritats de la comunitat internacional en diferents moments històrics.

Glossari

AGNU *f* Assembla General de les Nacions Unides.

CDI *f* Comissió de Dret Internacional de les Nacions Unides.

CDS *f* Comissió de Desenvolupament Sostenible.

ECOSOC *m* Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides.

ONG *f* Organització no governamental.

ONU *f* Organització de les Nacions Unides.

PNUMA *m* Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient.

Bibliografia

Birnie, P.; Boyle, A. (2002). *International Law and the Environment*. Oxford: Oxford University Press.

Brown Weiss, E. (1998). *International Environmental Law and Policy*. Nova York: Aspen Law & Business.

Caldwell, L. K. (1996). *International Environmental Policy*. Durham, NC: Duke University Press.

Comisión Mundial sobre Medio Ambiente y Desarrollo (1987). *Nuestro Futuro Común*.

Diversos autors (1984). "Problemas internacionales del medio ambiente". A: *VIII Jornades de l'Associació Espanyola de Professors de Dret Internacional i Relacions Internacionals*. Barcelona: UAB.

Fernández de Casadevante Romani, C. (1991). *La protección del medio ambiente en el derecho internacional, derecho comunitario europeo y derecho español*. Vitòria: Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.

Juste Ruiz, J. (1999). *Derecho Internacional del medio ambiente*. Madrid: McGraw-Hill.

Kiss, A. Ch.; Beurier, J. P. (2000). *Droit international de l'environnement*. París: Pedone.

Lázaro Calvo, T. (2005). *Derecho internacional del medio ambiente*. Barcelona: Atelier.

Sands, P. (2003). *Principles of International Environmental Law*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shelton, D.; Kiss, A. Ch. (2004). *International Environmental Law*. Ardsely, Nova York: Transnational Publishers.

Zaelke, D. (2005). "Making Law Work". A: *Environmental Compliance & Sustainable Development* (vol. I i II). Londres: Cameron May.

